

[Рец. на кн.]:

**Боровець І. СЛОВАЦЬКА ДЕРЖАВА. 1939–1945 рр.:
ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ. –
Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2012. – 352 с.**

З кінця ХХ ст., після краху в Центрально-Східній Європі тоталітарних режимів, в науковій літературі значною мірою почали переоцінюватися окремі явища і події у сфері суспільної думки, міжнародних відносин тощо як складових частин націотворчого процесу. Багато проблем розвитку сучасного суспільства неможливо об'єктивно зрозуміти без урахування як позитивного, так і негативного досвіду, нагромадженого минулим. Проблеми державності в центральноєвропейському регіоні, консенсус політичних сил різної орієнтації потребують глибокого аналізу історичних коренів цих процесів.

У цьому контексті привертає увагу монографічна праця І.Боровця, присвячена історії Словацької держави у 1939–1945 рр. У ній автор зробив спробу дослідити один із складних і чи не найбільш суперечливих в історіографії періодів словацької державності. Основний зміст книги викладений у п'яти розділах, які мають неоднакове змістове наповнення. Початкові два розділи є важливими з огляду на вступ до характеристики проблеми словацького державотворення. Перший з них – “У боротьбі за адміністративно-територіальну автономію у складі Угорщини (1848–1918 рр.)” – має три підпункти, в яких автор детально проаналізував розвиток словацького національно-політичного руху і формування національної програми в другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. та в роки Першої світової війни. Погоджуючись загалом з викладом матеріалу і висновками дослідника, заледве чи доцільно було робити такий далекий екскурс в історію проблеми, а тим більше – виділяти його окремим розділом. Доцільніше було б ці сюжети подати стисло окремим підпунктом у наступному розділі – “Історичні передумови утворення Словацької держави”. У ньому виділені два підпункти, виклад матеріалу в яких хронологічно обмежений від часу входження Словаччини до складу Чехословацької республіки і проголошення незалежної Словацької держави в 1939 р. У цій частині монографії підкреслено, що “демократична політична система республіки сприяла підвищенню національної самосвідомості та політичної зрілості словаків ... а державна ідеологія чехословакізму викликала негативну реакцію adeptів словацької національної самобутності”. Опозиційні настрої втілилися в ідеї політичної автономії, яка стала стрижневою у програмних вимогах Глінкової партії. Проте її законопроекти не підтримував центральний уряд у Празі, а практичне вирішення стало можливим лише внаслідок Мюнхенської кризи і реорганізації Першої чехословацької республіки у федерацію (с.98). Проголошення Словацької держави 14 березня 1939 р. І.Боровець пояснює як результат комплексної дії внутрішніх і зовнішніх політичних чинників, з чим можна погодитись.

Наступні дві частини є ключовими для вивчення поставленої проблеми. Розділ “Успіхи й прорахунки зовнішньої та внутрішньої політики словацької влади” містить п'ять підпунктів, формулювання яких дає чітке уявлення про основні напрями і зміст урядової політики: “У пошуках визнання: Словаччина на зовнішньополітичній арені”;

“Розбудова державних інститутів, формування особливостей режиму”; “Боротьба у владному таборі та вплив на політичний розвиток країни”; “Економічна та соціальна політика уряду”; “Здобутки у культурно-освітній та науковій сферах, спроби їх де-ідеологізації”.

Новоутворена держава успадкувала від колишньої Чехословаччини низку формальних нормативно-правових ознак конституційного устрою: республіканську форму правління, демократичну процедуру формування влади тощо. Проте в ході практичного управління державою декларовані принципи не були реалізовані, а всю повноту влади фактично узурпувала одна політична сила – Глінкова словацька народна партія. На підставі опрацьованого документального матеріалу І.Боровець дійшов висновку, що “незважаючи на зовнішні атрибути суверенності, Словаччина мала фактичний статус німецького протекторату... а геополітичне становище було безперспективним, незалежно від результатів Другої світової війни” (с.254–255). Цікавими є спостереження автора щодо національних відносин у Словацькій державі. Від самого початку у ній проживало чимало національних меншин, найбільшими з яких були німці (130 тис.), угорці (65 тис.), українці-русини (понад 50 тис.), чехи (30 тис.). Ставлення тісовського уряду до них було неоднозначним. Доречно зазначити, що урядова політика щодо українців-русинів хоча й не була жорстко репресивною, але спрямовувалася на їх асиміляцію зі словаками. Натомість, відвертої дискримінації зазнавали євреї та цигани (с.126–128). Тези про самобутність словаків, їх природне право на життя, вільний розвиток і самостійність стали обов’язковими елементами тогочасних промов, публікацій, радіозвернень. Добробут словаків прямо пов’язувався з їх єдністю при відстоюванні національних інтересів. Головні ж перешкоди на цьому шляху, за твердженням І.Боровця, полягали “в поділі суспільства на партії, спілки, групи інтересів, класи, що пояснює негативне ставлення людаків як до лібералізму, так і до комунізму” (с.125). Складовими ідеології Глінкової партії були також католицтво та етатизм, тобто, державність проголошувалася найвищою цінністю словацької нації. Під цим кутом зору автор рецензованої праці велику увагу приділяє партійно-державному контролю за різними сферами життя, розширенню системи наглядово-каральних органів. Відзначимо також, що, попри труднощі, в державі відбувалися й певні зрушення. В економіці держава встановила повний контроль за господарством та фінансами. Їй вдалося досягти стабілізації економічного становища. Водночас, як слушно зауважив І.Боровець, програма розвитку національного господарства багато в чому залежала від планів офіційного Берліна. На підставі конкретного фактичного матеріалу автор дослідження показав, що Словаччині відводилася роль аграрно-сировинного додатка та джерела дешевої робочої сили для німецької індустрії, при цьому він відзначив і позитивний німецький вплив: капіталовкладення, формування місцевого ринку, будівництво шосейних доріг, відкриття нових промислових підприємств, високу оплату праці та ін. (с.151–153). В умовах війни уряд вирішував проблему безробіття, виконував соціальні гарантії, завдяки чому рівень життя залишався задовільним. І все ж найвагомішими здобутки словацького державотворення виявилися в культурно-освітній сфері. Держава вкладала значні кошти у розвиток національної освіти і культури: було засновано Академію наук і мистецтв, налагоджено культурно-освітні зв’язки з рядом країн тощо. Мало місце й дисидентство, зокрема в мистецькому та письменницькому середовищі. Відійшов у минуле тотальний контроль за світоглядом громадян, а відтак, і суспільно-політичним життям країни. Все це сприяло зростанню самосвідомості словаків й остаточному формуванню їх як нації (с.258).

Четвертий розділ – “Словацька влада й суспільство. Криза та крах Словацької держави” – структурно побудований за хронологією і насичений багатим фактичним матеріалом з неоднаковою авторською акцентацією. Автор дослідження зробив спробу крізь призму політизації основних сил з’ясувати залежність суспільних настроїв словаків від політичної ситуації в країні і подій на фронті. Жорсткий націоналізм влади зумовив певний спротив з боку національних меншин. Не було й повного церковного порозуміння, оскільки провідні позиції зайняла римо-католицька церква. Це й стало одною з причин падіння авторитету влади з кінця 1943 р. На жаль, у праці випущено з уваги питання ставлення основних політичних сил і звичайних мешканців до участі словаків у воєнних діях на боці нацистської Німеччини (с.109). Висвітлення його особливо доречно у світлі того, що дві словацькі механізовані дивізії у складі німецької армії першими вторгнулися на територію тодішнього СРСР і просувалися по умовній лінії Перемишль–Самбір–Львів. Саме ці вояки виявили страшні злочини більшовицького режиму в тюрмах і місцях масового знищення людей. У жовтні 1941 р. шляхом просування цих військових частин зробив ознайомчу поїздку глава Словацької держави Й.Тісо. Збереглося чимало доброзичливих свідчень про словаків з боку місцевих мешканців на окупованій українській землі. Цікаво було б і їх подати, порівнявши зі словацькою інформацією.

Заслуговує на увагу оцінка автором Словацького національного повстання, яке негативно вплинуло “на повсякденне життя суспільства і відголоски якого й досі присутні у родинній пам’яті багатьох словацьких сімей” (с.220). Завершає четвертий розділ підпункт “У полоні безвиході: Словацька держава від німецької окупації до ліквідації” – у ньому висвітлені бурхливі події, коли Словацька держава, керована режимом Й.Тісо, фактично стала ілюзорною. Владна верхівка перейшла на позиції повного конформізму з офіційним Берліном. Німеччина повністю окупувала Словаччину і використовувала її ресурси для своїх потреб. Новою проблемою виявилися біженці 20 тис. осіб), невідкладні потреби яких мала забезпечувати влада. В умовах наступу Червоної армії керівники тісовської Словаччини поступово відходили на захід, а 8 травня 1945 р. в австрійському місті Кремс-мюнстер уряд капітулював перед представниками військового командування США. Ця подія вважається остаточною ліквідацією Словацької держави.

Особливе зацікавлення викликає п’ятий розділ – “Проблеми функціонування Словацької держави у словацькій історіографії другої половини ХХ–початку ХХІ ст.”, в якому розглянено велику кількість опублікованих праць з цієї проблеми за останнє півстоліття. Попри певну фрагментарність викладу, І.Боровцю вдалося систематизувати їх і почасти дати їм свою оцінку. Передовсім, автор висвітлив історіографічні дискусії між апологетами і критиками Словацької держави, відзначив, що з початку ХХІ ст. для більшості досліджень характерний відхід від категоричності, розширення джерельної основи. І все ж суперечливі погляди та інтерпретації в середовищі істориків ще продовжуються. Для всебічного об’єктивного вивчення словацької історії періоду після 1939 р., згідно з ухвалою Національної ради, в 2002 р. був створений Інститут національної пам’яті. Тематика історії Словацької держави стала одним із провідних і найбільш продуктивних напрямів його діяльності, і після гострих дискусій в 2010 р. йому було надано статус науково-дослідної установи. Це дало змогу реально розширити дослідження словацької історії часу Другої світової війни і водночас спричинило нову хвилю полеміки в науковому середовищі. Огляд цієї полемі-

ки, з огляду на історіографію, є важливим для дослідників і дозволяє звернути увагу на найбільш дискусійні питання.

Корисними для дослідників будуть додатки до монографії І.Боровця (структура центральних органів держави; персональний склад урядів; дипломатичні представництва за кордоном; ціни на основні продукти влітку 1941 р.), а також іменний покажчик. На жаль, відсутній подібний географічний покажчик.

Огляд монографії дає підстави стверджувати, що українська історична наука загалом і словакістика зокрема збагатилися ґрунтовним науковим дослідженням, яке дає змогу по-новому підійти до вивчення однієї з суперечливих сторінок словацької історії. Виважені висновки автора разом з наведеним великим джерельним та історіографічним списком (всього 901 позиція, в т. ч. 305 – це джерела) стануть доброю основою для подальших наукових дискусій.

Михайло КРІЛЬ

Стаття надійшла до редколегії 06.06.13.
Прийнята до друку 08.07.13.